

УДК. 330. 1

Мішин Ю.Р.

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ І СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

В умовах динамізації процесу соціалізації економіки на національному та наднаціональному рівні виникає необхідність формування нової парадигми дослідження закономірностей, факторів що впливають на функціонування економічної та господарської систем. Серед факторів, забезпечуючих конкурентні переваги національних економік в сучасних умовах особливе місце посідає соціальна справедливість і соціальне партнерство.

In the conditions of dynamic process of socialization in economy there is the necessity to form a new research paradigm of conformities to the law at national and international level, considering factors that affect functioning of economic systems. Among such factors are social justice and social partnership

Аналіз особливостей сучасних підходів до розуміння суті змін, що відбуваються у закономірностях та механізмах функціонування світової економіки, беззаперечно свідчить про те, що зростання, яке не супроводжується покращенням становища більшості населення, інвестиціями у людський капітал та ліквідацією бідності, не розглядаються більше як Розвиток з великої літери, оскільки воно залишає осторонь більшу частину населення та здійснюється за його рахунок.

Шведський економіст Г. Мюрдаль у своїй трьохтомній праці «Азійська драма: дослідження бідності народів» (1968р.) головними причинами економічної відсталості країн, що розвиваються вважає навіть не господарську систему традиційного типу, а насамперед, колосальну глибину нерівності у суспільстві, що заважає проведенню справжніх системних реформ, оскільки не забезпечує ефективних мотивів і мотивації до продуктивної праці. Тому розвиток, на його думку, слід розуміти як підвищення ступеня задоволення основних потреб усіх членів суспільства.

Лауреат нобелівської премії Т. Шульц в роботі «Інвестиції в людей: економіка якості населення» (1981р.) обґрунтував тезу згідно з якою інвестиції у людський капітал, зростання цінності людської праці стають у сучасних умовах найважливішими факторами перетворення економіки, модернізації економічних та юридичних інститутів [1, с. 133-137].

Основними суспільними реформами вияву та реалізації взаємодії ринкових і соціальних законів на макрорівні виступають такі інститути та інструменти, як соціальна справедливість (різні рівні її досягнення), соціалізація економіки, котра виявляється у трансформації стратегічних цілей розвитку, структури метасистеми, її оптимізації, появи нових пріоритетів і домінуючих елементів, нових інститутів, які забезпечують функціонування та реалізацію соціальних зв'язків в економічній сфері (зокрема таких як: соціальна ринкова економіка, соціальний капітал, соціальна конкуренція, середній клас), тощо.

Дедалі більшого масштабу набуває розуміння необхідності формування нової якості соціальних зв'язків, у механізмі реалізації яких традиційні економічні стимули виступають одним із багатьох (не завжди визначним) елементів. Думка Дж. Бюкенена щодо необхідності конституційної революції у забезпеченні такої якості є своєчасною реакцією на цю потребу, але водночас вона фактично виступає лише констатацією

об'єктивного зростання потреби у соціальній справедливості з боку усіх основних суб'єктів економічного життя, усіх членів суспільства.

Будь-який працівник, найманий працівник, підприємець перетворюються сьогодні на одне ціле у своїй багатоступеневості: працівник, громадянин, власник домашнього господарства, виборець не розрізняються більше у часі (робочий – неробочий час), у просторі: робоче місце – оселя; у соціальному стані: самодостатній, поважаючий себе громадянин, спеціаліст, фахівець, бізнесмен, власник капіталу. «Міжсистемні стратові оболонки розриваються гнучким динамізмом нового технологічного способу виробництва; економічні, громадянські, соціальні та інші ролі не граються більше у різних театрах (сферах суспільного життя), більшість висококваліфікованих працівників не погоджуються на ролі статистів, абстрактних представників електорату, маленьких, пересічних та ін. Вони так чи інакше хочуть брати безпосередню й активну участь у створенні продукту, в управлінні його рухом на усіх стадіях його життєвого циклу, у формуванні цілей розвитку, у контролі за їх реалізацією, хочуть, щоб їхню думку враховували не лише за обіднім столом» [2, с. 39-40].

Там, де такі відносини ще не сформовані або не почали формуватися, де зберігається консерватизм старих інститутів влади та механізмів їх реалізації, динаміка соціально-економічних процесів уповільнюється, умови праці та життя погіршуються, конкурентоспроможність працівника, бізнесу, країни послаблюється.

На сучасному етапі розвитку ринкового господарства головним цілісним арбітражним механізмом, здатним забезпечувати рівновагу та розвиток системи відносин індивід-суспільство може виступати соціальна держава, де створюються умови для реалізації взаємозв'язків і взаємозалежностей ринкових економічних та соціальних законів в інтересах кожного члена суспільства.

Одним із визначних внутрішніх факторів формування сучасної соціальної системи, соціальних зв'язків між суб'єктами економічної діяльності, агентами суспільних відносин на усіх рівнях: індивід-група-суспільство, є потреба у соціальній справедливості, соціальній підтримці, соціальному захисті. У несформованих перехідних суспільствах, таких, як, наприклад Україна, ці потреби помітно найбільш виразно. Така потреба народилася, мабуть, разом із народженням людини як члену колективу, суспільства, сім'ї, тобто із появою соціальних зв'язків. Однак і сьогодні «категорії справедливості, на жаль, не досить добре визначені і різні люди можуть мати погляди на справедливість, що не збігаються» [3, с. 240].

На наш погляд, соціальна справедливість – це визначний синтетичний принцип та інститут функціонування будь-якої соціальної системи, хоча поле його прояву неоднакове для різних верств того чи іншого суспільства. Воно залежить від рівня сформованості такого суспільства, його соціальної організації, пов'язаною з рівнем розвитку економічної та господарської систем. Наприклад, у стародавній Греції поле дії принципу соціальної справедливості стосувалася лише вільних громадян. У середні віки принципи соціальної справедливості були різними для феодалів та кріпаків. У процесі формування капіталістичного суспільства – для класу власників та найманих працівників і селян.

Двадцять століття, особливо остання його третина, своїм рівням розвитку викликала потребу формування одного критерію щодо визначення принципу справедливості для всіх членів суспільства. Це зумовлюється тим, що у сучасних умовах ідеали демократичного правового устрою суспільства, гуманізація економічних відносин, потреби забезпечення вільного, незалежного та забезпеченого існування людини набувають пріоритетного значення, стають головними критеріями прогресу, оскільки вперше в історії отримують достатню і стабільну матеріальну основу у вигляді якісного нового рівня розвитку всіх

складових елементів продуктивних сил, масового усвідомлення незамінності та важливості для досягнення економічних цілей розвитку будь-якого фактора виробництва, але, насамперед, людини з її здібностями до творчої праці.

У німецькій науковій літературі соціальну справедливість визначають як поняття, що залежить від системи суспільного устрою та використовується в економічній теорії для характеристики розподілу продукту праці або доходу. Критеріями соціальної справедливості у рамках ринкового господарства вважають розподіл продукту або доходу у відповідності:

1) із внеском кожного при урахуванні не тільки праці, а й інших виробничих факторів – землі, капіталу;

2) із необхідністю забезпечення гідного рівня існування всім громадянам, у тому числі і тим, які внаслідок об'єктивних обставин не можуть брати участь у вільних змаганнях на ринку праці [4, с. 59-60].

Принцип соціальної справедливості відіграє важливу роль у соціальній політиці, здійснюваній у системі соціального ринкового господарства та спрямованій на пом'якшення протиріч між суспільними групами з різними рівнями доходів, а також між основною частиною суспільства та особами, що потребують соціального захисту (пенсіонери, інваліди, молодь, що навчається, багатодітні сім'ї та інші).

Уже сьогодні можна говорити про те, що соціальний бік людської діяльності, тобто прагнення соціальної справедливості для бізнесмена, найманого працівника та інших, виступає найпотужнішим мотивом цієї діяльності. Саме мотивація досягнення, соціальна справедливість, виражена у соціальній оцінці дій та результатів праці будь-якого суб'єкта з боку суспільства, сім'ї, фірми, соціальної групи або прошарку, окремої людини виступає найпотужнішим мотивом діяльності, хоча, безперечно, грошова або матеріальна база соціальних зв'язків, заохочення до праці зберігає свою силу і виступає необхідною базою створення умов для реалізації принципів соціальної справедливості, соціального розвитку взагалі, особливо в умовах трансформаційних посткомуністичних суспільств. [2, с. 45].

Додержання принципів соціальної справедливості забезпечує гармонізацію інтересів та мотивів до співпраці більшості основних суб'єктів економічної діяльності через систему соціального партнерства як інституту, інструмента та форми функціонування і розвитку виробничих відносин у соціалізованій економіці.

Виникненню соціального партнерства передують такі принципові зміни у суспільстві, які створюють не лише потребу, а й можливість, доцільність використання цього інституту, забезпечують умови його ефективного використання, перспективи його розвитку, тощо. Поза такими змінами використання інструментів соціального партнерства неможливе чи обмежене та спорадичне – ні рівні окремих фірм, підприємств, організацій. За наявності системних змін в економічній, правовій, соціальній системах воно необхідне, оскільки є однією із форм організацій принципів економічної свободи, можливостей інтелектуального капіталу та власності на цей капітал, соціальної конкуренції, мотивації до праці, демократизації суспільства, що, власне, й забезпечує у сучасних умовах можливість позитивного довгострокового його розвитку на якісно новій, порівняно із попереднім періодом, основі.

Головною функцією соціального партнерства є, на наш погляд, забезпечення у взаємозв'язку з іншими економічними, соціальними інститутами не тільки позитивної динаміки мотивації до праці, а й рівноважного стану суспільства на принципах економічної свободи, соціальної справедливості, громадянського суспільства, нової якості економічного зростання в умовах виникнення об'єктивної потреби у суспільних діях усіх

основних суб'єктів господарської діяльності, отже в умовах появи інтересу до пошуку форм і механізмів узгодження, координації, спрямування цих дій спільними зусиллями.

Таке визначення головної функції соціального партнерства дозволяє нам розглядати систему соціального партнерства як багатоступеневу, різнопланову, таку, що не обмежується лише проблемами «зарплати, доходів, умов праці, соціальних пілг і компенсації тощо», які деякі дослідники вважають «предметами соціального партнерства» [4, с. 50]. Тому ми пропонуємо погляд на соціальне партнерство не як певне обмежене поле соціально-трудова відносин, що замикає їх для найманих працівників на мікрорівні.

Соціальне партнерство може і має існувати навіть не просто на макрорівні, а на рівні суспільства, де воно може проявлятися у партнерських відносинах між державою та народом, різними його верствами та соціальними групами, що передбачає існування відкритого громадянського суспільства, цивілізованих форм функціонування системи, економічних відносин.

Існування соціального партнерства на рівні суспільства характеризує вищу форму пізнання суті об'єктивних економічних та соціальних можливостей та механізмів реалізації їх вимог у масштабі держави. Це проявляється відповідно до мінімальних потреб людини - члена суспільства та можливостей їх задоволення, тобто забезпечення оптимальних соціальних стандартів, наприклад: мінімальна заробітна плата не менша за вартість мінімального споживчого кошика, наявність вільних робочих місць, можливостей навчання, лікування, забезпечення гідної людини старості і т.п.

Негативний характер формування віртуальної або квазісистеми соціального партнерства в Україні особливо помітний на тлі існуючого вже практичного, до того ж позитивного, досвіду становлення такого інституту функціонування економічних відносин у багатьох країнах Європи [5, с. 30-40]. Цей досвід може бути використаним за однієї умови: коли об'єктивні потреби розвитку зроблять такий процес неминучим, коли інтереси державних чиновників перестануть бути замкненими усередину групи, тобто стануть не лише корпоративними, а й відкриються у зовнішнє середовище.

Самоусунення на значний час владних структур України, керівництва масових профспілок від проблеми визначення суті та механізмів становлення нової системи економічних і соціальних відносин призвело до хаотичного, але водночас керованого знищення системи відносин, які існували до початку трансформаційних процесів в умовах незалежності. Такі обставини позбавили трудящих їх сталого місця у соціальній структурі, зруйнували звичні світоглядні процеси до розуміння суті та змісту своїх стратегічних інтересів, механізмів та інструментів їх забезпечення. Це, своєю чергою, сприяло ігноруванню принципу соціальної справедливості, під час формування нових відносин власності, позбавило трудящих багатьох можливостей із самого початку системної трансформації суспільства, економічних відносин, стати її рівноправним учасником (тобто суб'єктом) та партнером інших суб'єктів, які очолили та орієнтували об'єктивно необхідні зміни у своїх інтересах. За цих умов спрямованість, стандарти цілі та рівень соціального партнерства, природно визначаються не працівниками і часто-густо не в інтересах найманих працівників, більшості людей праці.

Такі тенденції не тільки стримують, але й спотворюють суть, принципи, спрямованість та можливості становлення і розвитку системи соціального партнерства в Україні. Насамперед формування такої системи відбувається в основному згори, шляхом видання певних указів, постанов, розпоряджень без ініціативи найманих працівників, громадських організацій. Відповідно й суть, зміст та якість становлення системи соціального партнерства не відповідає справжнім потребам економіки і суспільства.

За умов, що склалися внаслідок хаосу (значною мірою організованого) перших років трансформації, реальним шляхом до створення життєздатної економічної системи соціального партнерства як системи участі трудящих у формуванні та розвитку економічних, господарських, соціальних відносин та системи соціального захисту значної частини населення країни може бути лише складний шлях формування державної політики, адекватної потребам та перспективам постіндустріального суспільства, а не короткостроковим інтересам окремих фінансово-промислових та олігархічних груп. Це має бути політика збереження людського капіталу, підтримка та регулювання тенденцій становлення і розвитку соціального капіталу, виражена активна позиція та політика законодавчої і виконавчої влади щодо формування в країні середнього класу.

Література

1. Нуреев Р. Теории развития: институциональные концепции становления рыночной экономики // Вопросы экономики. – 2000. – №6
2. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та система трансформації суспільства. К.: КНЕУ, 2002
3. Стеглиц Дж. Економіка государственного сектора. М.: МГУ, 1997
4. Васина Л. В. Социальное рыночное хозяйство: Словарь терминов. – М.: ИНФРА-М, 1997
5. Гуляев В. Інформація в системі соціального партнерства//Україна:аспекти праці –2000. – №7. – с. 50

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., професором Задосю А.О. 7.11.08*

*Надійшло до редакції
15.11.08*